

Pero Bulat

ZAŠTO NESTADOŠE STARI, CIVILIZIRANI NARODI?

Organizacija onih država koje su nastale na području Nila do Inda oko 3.000. godine prije Krista, bila je na zamjernoj visini. Mogla se sistematski provoditi, jer su ti narodi već poznavali elemente aritmetike. Tako su Egipćani raspolagali znakovima koji su im omogućivali da broje sve do milijun. Posjedovali su i sunčani kalendar, dok su stanovnici Mezopotamije upotrebljavali mjesečev kalendar.

Ti su narodi, skupa s ostalim civiliziranim starim narodima, doživljavali zajedničku sudbinu. Razvijali su se u početku snažno i jako, kulturno i materijalno, dok najednom nije došlo do *umišljenog straha* od — prenapučenosti. To je bio strah od prevelikoga broja djece, podmlatka, mladosti. Kad se on pojavio, učinjen je i prvi korak kasnijem opadanju porođaja, smanjivanju stanovništva, propasti naroda. Taj iluzoran strah od prenapučenosti trajao je neko vrijeme, da bi napokon nastupilo smanjivanje porođaja i, konačno, vlastito uništenje. Kadgod je bilo potrebno i po koje stoljeće da se očituju sve strahote straha od djece. Ali konačno je ipak, od nekad moćnih naroda i država preostala tek neznatna skupina i — ruševine.

Lijepo i istinito veli Korherr: »Svjetska povijest teži prema višoj kulturi — napredak duhovnih dobara! — koju obično prati civilizacija, napredak materijalnih dobara! S civilizacijom počinje obično i opadanje porođaja, a time i nestajanje naroda. Najsnažniji kulturni narodi prošlosti, ma kako jako vjerovali u trajnost svoje moći, uništili su se konačno sami — manjkom porođaja. Ratovi i bolesti nisu nikad u svijetu tako harali kao opadanje broja porođaja. Postoji kao neka sudbina u tom strašnom uništavanju samoga sebe, koje ne proizlazi iz fizičke starosti, nego iz svjesnoga samoubojstva naroda.«

Nestajanje naroda u civiliziranim državama počinje odozgo. Najprije nestaju plemstvo i aristokracija, zatim veliki gradovi, pa provincijski gradići i, napokon, sela. Ali gledajući površno, dobiva se dojam kao da se cijela ta tragedija razvija upravo obrnuto. Odakle to dolazi? Uslijed silnoga bježanja sa zemlje i sela prema gradovima — koji nude prije svega lagodniji život! — nestaje pučanstvo najprije na selu, i tek na kraju u gradu. Selo umire zapravo uslijed grada. Uslijed velegradova. Ovi oduzimaju selima i dušu i srce jer sve koncentriraju u sebi: politiku i ekonomiju, novac i kulturu, proizvodnju i zabavu. Zbog stalnog strujanja življa iz cijele zemlje prema svome središtu — velegradu — odgađa se njegovo izumiranje. Stoviše, velegradovi postaju u toj fazi veći, moderniji, bogatiji. Ali na kraju zemlja i selo ne mogu više svome Molohu davati svježje doseljeničke krvi. Tada naglo nestaju i velegradovi. Ostaju visoki zidovi bez ljudi, ruševine koje su zarasle prašumom. Dovoljno je da dođe malo bolje organizirana vojska i ti velegradovi padaju kao zrele kruške u ruke novih gospodara.

Babilonci

Stanovnici Mezopotamije su valjda najstariji kulturni narod na svijetu. Već oko 2.800. godine prije Krista, za vrijeme Sargona IV., govori se o snažnim kontingentima vojske i do 5.400 momaka, tako da se računa da je u tim krajevima bilo i do 4 i 5 milijuna stanovnika.

Kao plod te civilizacije nastao je veliki grad Babilon s ogromnim visećim vrtovima, hramovima, palačama i drugim zgradama. Ali paralelno s njegovim razvitkom počinje i opadanje porođaja u zemlji. Ono se opaža već za treće dinastije Ur. To znači dvije tisuće godina pr. Krista. Najduže se držao Sjever, upravo s glavnim gradom Babilonom, zbog doseljivanja s juga i iz inozemstva. Kakva su to bila doseljavanja daju naslutiti ove brojke: Salmanazar III. doveo je 25.000 zarobljenika iz Sirije. Asurnirari je deportirao 60.000 Medijanaca. Tiglat Pileser je doveo 100.000 duša iz Bi-Šali i Bit-Šileni. Sargon je pograbio u Bit-Jakinu 100.000 novih osoba. Senaherib je silom preselio 200.000 Armenaca u Asiriju.

Ali ni to nije pomoglo. Izvori toga vremena govore da je u Babilonu na jednu obitelj otpadalo većinom jedno do dva djeteta. Sve se pokušavalo sjetiti u velike gradove. I, napokon, gdje su nekada bila plodna polja ili šume, pojavile su se močvare i pustinje. Mjere cara Hamurabija u korist seljaka došle su prekasno. Iskopine ne pokazuju više nikakvih novih kulturnih spomenika koji bi nastali u to vrijeme.

Već od vremena prve dinastije Ur bila je vojska većinom plaćenička. To su bili stranci, koji su badava dobili zemlju samo da bi je obrađivali. Njihov broj se sve više povećavao. I oko 1760. prije Krista preuzeo je

njihov zapovjednik Gandas, samo s 13.000 ljudi, cijelu vlast nad Babilonom u svoje ruke. Znak je to kako je babilonsko carstvo u to vrijeme bilo iznutra već sasvim trulo i osušeno. Sam grad Babilon, unatoč silnom doseljavanju sa sjevera, biva sve manji, tako da je car Nabukodonozor II. dao cijeli grad opkoliti ogromnim utvrdama, a na sjeveru je carstvo zaštitio velikim medijskim zidom. U glavnom gradu vladaju Kosejci, pa Asirci, Kaldejci, Medijci, Perzijanci i drugi. Konačno je velegrad samo još vegetirao, usred pustoši, bez ljudi, jer nije bilo više doseljavanja.

Usred nekoć sjajnih gradova rasla je trava i pasla su stada. Već prije Krista Babilon je bio toliko opustošen da se pri gradnji drugih gradova upotrebljavalo kamenje s njegovih zidina. Kasniji povjesničari poznaju tek — selo Babilon. Napokon je došlo vrijeme kad se više uopće nije znalo gdje je nekoć bio Babilon . . .

E g i p a t

U vrijeme XIII. dinastije stari je Egipat doživio vrhunac svoje civilizacije i materijalnoga napretka. A time je započeo i proces denataliteta i propadanja. Na papirusu tog vremena najvećih građevnih spomenika i najvećega bogatstva te zemlje čitamo: »Žene su sterilne, ne žele imati više djece.«

Kod Egipćana se u to doba već javlja pojava kontracepcije. I to s točno određenim i rafiniranim metodama i načinima. Njihovu ulogu iznio je poznati francuski demograf Landry u svojoj knjizi *Révolution démographique*. Papirus Kahima spominje te »pouzdan« recepte kontracepcije: med, sodna sol, arapska guma, magične izreke, produženo dojenje, ovariotomija, amuleti itd.

U isto vrijeme piše na drugom papirusu: »Žetva postaje sve slabija. Porodi sve rjeđi. Ljudi ima sve manje.«

Ramzes II. dao je sagraditi 1.500 stadija dugačak zid od Pelusiona do Heliopolisa da bi zaštitio tu sjajnu, ali u svojoj nutrini trulu civilizaciju od provala iz Arabije i Sirije.

Vojska je i ovdje plaćenička. I 945. g. prije Krista preuzeo je vlast jedan od njihovih vođa, a stanovništvo je sve više opadalo. Teba, nekoć »grad sa stotinu vratiju«, imala je u to vrijeme tek nekoliko tisuća stanovnika. Za vrijeme rimskog carstva bio je posjet velebnih ruševina turistička atrakcija vremena.

I n d i j a

Već prije Budhe počelo je propadanje stare indijske kulture pa su se morale uvoditi mjere za zaštitu seljaštva. Na sela su i ondje kolonizirali strance da zemlja ne bi opustjela. To se napose činilo u vrijeme

Tšandrahupte. S carem Asokom, pod čijom vladavinom je indijsko staro carstvo doseglo svoju najveću moć, počinje već i opadanje pučanstva.

Oko 635 g. prije Krista kineski je putopisac Kven Thsang došao u Indiju. Prostrana područja, koja su nekoć bila gusto naseljena, našao je prazna i opustošena. Od velegrada Paraliputra, čiji su gradski bedemi nekoć bili dugi 34 km, preostao je bio tek labirint napuštenih kuća.

Veliki i znameniti grad Kapilavastu, rodno mjesto Budhe, za vrijeme Fa-Hiama bio je nastanjen samo s nekoliko monaha. Imao je otprilike 10 kuća. Kven Thsang nije više mogao točno ustanoviti njegov položaj i veličinu.

Stara Indija postala je objekt izrabljivanja Arapa, Mongola, Evropljana. Arapska kultura dovela je na to tlo opet ljude i skupa sa zapadnom civilizacijom omogućila novi porast pučanstva.

Grčka

U Grčkoj je počelo opadanje porodaja za vrijeme Peloponeskoga rata. U klasično helensko doba bilo je moderno, spadalo je u dobre napredne običaje i modu — ne ženiti se i ne imati djecu.

U Ateni je bilo iza Peloponeskoga rata 30.000 građana s pravom glasa. Pri popisu pučanstva za vrijeme Demetrija iz Phalerona 322. god. prije Krista bila je u Ateni tek 21 tisuća punopravnih građana, među kojima i mnogi bivši robovi. U isto vrijeme bilo je, po nekima, ovdje čak 40 tisuća robova. »Budući da su imali robove, nije im trebalo djece«, tako bismo mogli preokrenuti poznatu Strabonovu uzrečicu: »Budući da nemaju robova, to su im više potrebna djeca.« Pučanstvo Atene sve je više opadalo. I s vremenom ona je postala provincijski grad, koji je živio od posjeta stranaca i poklona bogatih inozemaca — kao, na primjer, židovskoga kralja Heroda. Turistički snobisti Rima buljili su u djela Periklova vremena, pošto su prenosivi predmeti bili odneseni ili prodani. Veličina Atene počela je snažnim demografskim porastom i završila je zbog nestanka pučanstva. J. Labarbe je dokazao da je izvanredno odvažna politika Atene početkom V. stoljeća prije Krista bila posljedica zdravog obiteljskoga života.

Sparta je mogla za vrijeme prodiranja Perzijanaca staviti pod oružje 8.000 momaka. A 371. g. pr. Krista Sparta nije imala više nego 1.500 vojnika. Premda se iseljivanje kažnjavalo smrću i premda su mnogi robovi dobili građansko pravo, Sparta je za vrijeme Aristotela mogla oboružati tek 1.000 momaka. Oko 300. g. prije Krista grad Sparta opkoljen je zidinama da bi se na taj način zaštitio od neprijatelja. Plutarh navodi da je cijela Grčka oko 120. g. prije Krista imala u svemu 3.000 momaka za oružje. Za vrijeme rimske prevlasti nije Sparta više zavrijedila ime grada. Postala je selo.

U doba rimskoga pisca Strabona Teba je isto bila još samo selo sa siromašnim pučanstvom. Strancima se dijelilo zlato da bi obrađivali zemlju. U gimnazijumu Tebe raslo je u to vrijeme žito. Porazbijani spomenici bogova ležali su između klasja. Za vrijeme rimskih careva u ostaloj Grčkoj gradovi su postali sela. Zemlja je bila neobrađena. Svuda se širila pustoš. Danima si mogao putovati a da nisi sreo živu dušu. I to ondje gdje je prije nekoliko stoljeća bujao život.

Sami Grci bili su, međutim, sasvim nestali. Već 221. g. prije Krista nije više u Sparti među prvim ljudima bilo Dorijaca. Za vrijeme rimskoga carstva tekla je u Atenjanima krv iz cijeloga Istoka. Enej Piso nazvao ih je »mješavinom naroda«. Naskoro, nakon Kelta, doselili su u opustjele krajeve Slaveni u tolikoj mjeri da se Grčka za vrijeme Gota nazivala »Slavia«. Za vrijeme križarskih ratova doselili su se ovamo franački vitezovi. Grad Mistra kod Sparte, koji je Goetheu služio u drugom dijelu Fausta kao uzor srednjovjekovnoga grada, sagradili su ti srednjovjekovni vitezovi. Kasnije su Venecijanci donijeli talijansku krv. U XIII. i XIV. stoljeću doselili su se još i Albanci. Bilanca: »Grčka — kao zemljopisni i politički pojam — živi. Stare, klasične Grčke već je odavna i zauvijek nestalo.«

Sve je to najviše dolazilo zbog toga što su Grci iskripljavali pojam obitelji, osobito bračnoga života. Već u Homerovim vremenima muž, koji nije imao djece, ili je imao samo kćeri, mogao je držati suložnicu. U visokom društvu konkubine su imale uvijek znatnu ulogu tako da je nastala poznata uzrečica »grčka ljubav«. Općenito, brak se sklapao samo zbog toga da se može dobiti zakoniti nasljednik, najbolje sin jedinac, da mu ostane baština kako bi pomogao svojim roditeljima kad oni ostare. Obitelji su tako postale malobrojne. Menandar je već govorio: »Nema nikoga tako nesretnoga kao što je otac koji ima više djece.«

Sredstva za kontracepciju obilno su se upotrebljavala. Pobačaj je opće priznata i pouzdana praksa. Osobito su ga vješto činile žene, koje su se bavile »najstarijim zanatom na svijetu«. Ne smijemo zanemariti da spomenemo čestu kastraciju, koja je došla osobito s proširenjem istočnih misterija i kultova. Napuštanje novorođenog djeteta ili njegovo izlaganje smrti nije bilo zabranjeno. Tako je bilo prema jednoj pjesmi: »Sin se uvijek odgaja, pa makar bio i siromašan; djevojčica se izlaže premda si i bogat.«

Heziod se osobno ne odlučuje za ženidbu. Ali ipak on preporučuje da se ljudi žene tek nakon tridesete godine, a djevojke poslije 16. godine, da bi mogli dobiti jedinca. Epikur smatra da se »onaj koji je pametan neće ženiti i neće imati djecu«. Prema jednom rimskom piscu, u drugom stoljeću je bila u Grčkoj ovakva situacija: »Grčka trpi od manjka prokreacije i nestašice ljudi tako da su gradovi upravo postali pustoš. Ljudi se danas uopće više ne žele ženiti. Ili, ako se ožene, ne žele odgajati obitelj. Zato žele imati samo jedno ili dva djeteta kako bi im ostavili sve svoje nerazdijeljeno bogatstvo i kako bi im pružili što luksuzniji život.«

Kod Rimljana je počelo opadanje porođaja između II. i III. punskog rata (218. i 156. g. prije Krista). Kasnije rimski pisci stalno se tuže na mlade ljude da se ne žene, a ukoliko se već i ožene, da nemaju djece. Kao posljedicu toga navješćuju propadanje imperija.

Pučanstvo Rima opalo je za vrijeme II. punskoga rata od 370.000 na 314.000. Ipak, 30 godina kasnije ima Rim isti broj pučanstva, a još 10 godina kasnije čak i 387.000. To je i posljednji naravni, prirodni uspon Rima. Naskoro je počelo ondje opadanje porođaja, a to je ujedno bio i početak velike tragedije Rima. Svjetska vlast Rima rasla je i dalje — sam se grad povećavao i do dva milijuna stanovnika! — dok je istodobno u tim stoljećima vanjskoga sjaja i napretka izvorni rimski puk nestajao zbog neradanja. Tako oko 200. godine iza Krista već uopće i nije bilo pravih Rimljana u Rimu.

U vrijeme Kristova rođenja dopremljen je iz pokrajine u Rim starac s osmero djece, 35 unučadi i 138 praunučadi da bi se Rimljani divili. Plinije je u svojoj povijesti 70 godina kasnije zabilježio kao čudo kako je za vrijeme Grakha neki otmjeni Rimljanin imao 6 djece i 11 unučadi. To je bila znamenitost za njega, takva da je bilo vrijedno zapisati je u Anale. U to vrijeme piše Seneka: »Ljubav k tuđoj ženi tužna je uvijek. A prema vlastitoj tek prekomjerna... Ništa nije ružnije nego svoju ženu nježno ljubiti kao neko blago.«

Rimsko pravo propisivalo je jednaku razdiobu zemlje na svu djecu. A da ne bi morali diobama smanjivati svoje bogatstvo, Rimljani su uveli sistem jednoga djeteta.

Opadanje porođaja bila je posljedica i hotimičnoga sprečavanja začeca i sistematskoga samouništavanja po pobačajima, i to najprije u višim slojevima. Petronije stavlja u *Satirama* ove riječi u usta seljaka Krotona: »Nitko više ne stvara obitelji, niti odgaja djecu, jer svatko tko je tako nesretan da ima zakonitoga nasljednika može biti siguran da ga neće pozvati na svečanu gozbu ili zabavu. On ne uživa nikakvih životnih zadovoljstava i ostaje zaslužnjen u sramotnoj napuštenosti. Naprotiv, oni koji nisu oženjeni i nemaju bližih rođaka obasuti su čašćenjem.« Plinije Mlađi izvještava za većinu »da se jedina smatra kao težak teret u usporedbi s privilegijem sterilnosti.«

Car August izdavao je zakone kojima je silio mlade ljude da se žene. *Lex Julia* je neženje proglasio nesposobnima da žive od nasljedstva. *Lex Papia Poppaea* određivao je da ljudi od 25 do 60 godina, a žene od 20 do 50 godina moraju živjeti u stanju ženidbe i moraju imati djece (1 za muškarce, 3 za žene, 4 za slobodnjake), i to isto pod prijetnjom nesposobnosti da naslijede baštinu.

Rimljani, bolji administrativci nego osvajači, a pravnici vrsni kao i administrativci, brižno su nastojali dobiti što temeljitiju spoznaju demografskoga stanja pučanstva. Prije svega zbog poreza i novačenja. Već

su oni uveli popis pučanstva svake pete godine, tako da možemo dobiti prilično realnu sliku brojčanoga stanja rimske države. Evo kako Beloch broji pučanstvo 14. godine prije Krista:

Evropa:	Površina u kvadr.km	Pučanstvo	Na kvadr. km
Italija	250.000	6,000.000	24
Sicilija	26.000	600.000	23
Korzika i Sardinija	33.000	500.000	15
Španjolska	590.000	6,000.000	10
Narbona	100.000	1,500.000	15
Galija	535.000	3.400.000	6,3
Dunavske provincije	430.000	2,000.000	4,7
Grčka	267.000	3,000.000	11,2
Svega:	2,231.000	23,000.000	10,3
Azija:			
Provincija Azije	135.000	6,000.000	44
Ostatak M. Azije	412.000	7,000.000	17
Sirija	109.000	6,000.000	55
Cipar	9.500	500.000	52
Svega:	665.500	19,500.000	29,3
Afrika:			
Egipat	28.000	5,000.000	179
Cirenaika	15.000	500.000	33
Afrika	400.000	6,000.000	15
Svega:	443.000	11,500.000	26
Čitavo carstvo:	3,339.500	54,000.000	16

Iako je taj prikaz sastavljen na nepotpunim izvještajima, ipak daje prilično realnu sliku o stanju imperija u ono vrijeme.

Značajno je da se u I. stoljeću poslije Krista stanovništvo Italije povećalo i do 7,500.000 stanovnika, zahvaljujući useljavanju i amelioraciji zemljišta. Pučanstvo je s vremenom naraslo i do 10 milijuna. Poslije je naglo pao broj stanovništva tako da Italija već u IV. stoljeću nije brojila ni tri milijuna stanovnika.

U samih 10 godina (od 164. do 154.) prije Krista pao je broj pravih građana, vojnih obveznika, za 13.000. Već je Marije morao uzeti vojnike iz proletarijata. Na svom putovanju našao je Tiberije Grakho velika područja Italije pusta. U cijeloj Etruriji nije više bilo slobodnoga seljaka, a to je bio povod njegovim reformama. Razdioba obradive zemlje digla je momentano snagu Rima. Kasnija vremena pokazala su da je to bila tek privremena pomoć. Veliki gradovi, sa svojim zavodljivim privlačivostima i vanjskim sjajem, isisavali su sela, koja su naskoro ostala pusta. Sigurno se može reći da je Plinije pogodio istinu kad je napisao one svoje glasovite riječi: »Preveliki posjedi — latifundia — uništili su Italiju, a postepeno već i pokrajine.« Selo je bilo gospodarski uništeno, a krv mu je ispio velegrad. »Dok svaki Rimljanin imadijaše po komad zemlje, dok se svi ženiše i za djecom čeznuše, dotle bijaše više hrane nego naroda. A kad se pokaza sustav što ga preporučuje Malthus, ter ga njegovi učenici prežimaju, odmah propade i narod i hrana i plodnost zemlje i sloboda« — pravo je za stare Rimljane rekao jedan naš poznati pisac prošloga stoljeća.

Za vrijeme čitavoga perioda osvajanja goleme mase robova bile su bacane na tržište i dovodene u Italiju. Poslije pada Agrigente 25.000. Pavao-Emilije dopremio je iz Epira 150.000 tih nesretnika. Marije je zarobio 60.000 Teutonaca. Napokon je Pompej iz Azije dovukao 2,083.000 sužnjeva. Cijena robovima jako je pala tako da vojnici Pavla-Emilija ne primiše više nego 11 drahma po glavi. Još za vrijeme Lukula mogao se dobiti čvrst, zdrav rob za 4 drahme (četiri puta manje nego što je bila cijena jednoga vola). U tim uvjetima nijedan vlasnik nije smatrao pametnim da mu robovi stvaraju novi robovski, vlastiti podmladak. Jeftinije je bilo kupiti nego odgojiti roba. Katon je zabranio svojim robovima svaki kontakt sa ženama. Djeca robova nisu primala nikakav odgoj.

Nema sumnje da je robovski stalež najprije proširio kontraceptivna sredstva i pobačaj, što su ih prostitutke izmislile. To je veoma značajna konstatacija. Nije li kontracepcija uvijek ostala znak robovanja, ropske svijesti i podložnosti općoj psihozi, krivim ekonomskim sloganima, modi, tobožnjem strahu od prenapučenosti?

S druge strane ropstvo je i direktnije zahvaćalo u obiteljski život Rimljana. Iznutra ga je rastočivalo. O tome piše Landry: »Ropstvo... je veoma oslabilo određene razloge koji čovjeka usmjeruju na ženidbu. U odnosu prema ovome ili cilju ženidbe, ropkinja je mogla zamijeniti ženu, i to, u određenim okolnostima, veoma pogodno.« I tu je bio razlog bježanja od braka i odgovornosti ženidbe.

Za vrijeme cara Augusta robovi su činili 80 do 90% nekih gradova. Po Seneki broj stranaca nadmašio je domaći živalj i na kamenitom otoku Korzici. Po *Lex Antoniana* 212. godine poslije Krista dobili su svi stanovnici rimskoga carstva građansko pravo.

Unatoč tom velikom prilivu robova broj pučanstva sve se više smanjivao. Po Ciceronu, koji sam spominje *solitudo Italiae* — *pustoš Italije*, već je i Cezar opažao velik manjak pučanstva. Kad su Varonove legije

bile potučene, jedva su ih nekako mogli ponovo popuniti, i to ljudima s Istoka. Za vrijeme cara Trajana — kad je rimsko carstvo prostranstvom bilo najveće — cijela Italija nije mogla smoci vojsku za carsku tjelesnu stražu, pretorijance. Onih 700 dobrovoljaca, koji su godišnje bili potrebni za popunjenje, morao je car Hadrijan sakupiti većim dijelom iz provincija. Konačno, mogli su se samo barbari upotrijebiti kao korisni vojnici. Za vrijeme cara Konstantina srž rimske vojske činili su Germani.

Za vrijeme Livija i Nerona postojala su velika područja bez ljudi. Car Neron troši 60 milijuna sestercija za unutrašnju kolonizaciju. Znakova propadanja bilo je svugdje, premda je već Polibije opazio da je seljaštvo najplodniji dio pučanstva. Ali seoba sa sela u grad učinila je da je rimska zemlja ostala bez života.

Već za Cezarova vladanja davale su se premije za djecu. Car August isplaćivao je svakom rimskom građaninu pri porodu djeteta u novcu vrijednost za 200 maraka. Car Hadrijan oprostio je, štoviše, razbojnicima, ako su imali djecu, zaslužene kazne, da bi tako omogućio rađanje nove djece. Marko Aurelije kolonizirao je barbare i podijelio im pravo nasljedstva na zemlju koju su obrađivali.

Ali ni to nije pomoglo i tako se kraj sve većega opadanja pučanstva zemlja prestala obrađivati jer je žito iz Egipta bilo jeftinije. Nekoć plodna područja pretvorena su u pašnjake, čije je obrađivanje bilo mnogo laganije i jeftinije. Konačno je postalo najunosnije uopće ne obrađivati zemlju, nego je kao pašnjak davati u zakup. Cijena zemlji bila je neznatna. Bescjenje! I došlo je do toga da je car Pertinaks godine 193. poslije Krista proglasio da se »u cijeloj Italiji i u pokrajinama dopušta svakome da uzme u svoje vlasništvo neobrađena i zapuštena polja, pa makar i caru pripadala. Tko ih obrađuje, njegovo su i privatno vlasništvo.« Ni to nije pomoglo. Došlo je i do toga da su silom tjeroali ljude da obrađuju zemlju. Međutim, samim kaznama nisu se mogli vlasnici prisiliti na to.

Isto tako bilo je i u gradovima. Iz vremena Klaudija potječe zaključak senata da je zabranjeno rušiti zapuštene kuće. U IV. stoljeću poslije Krista bile su Bolonja, Piacenza, Modena samo još ruševine. Kasnije su postale pustoš i Ostija i Puteoli. Kralj Agilulaf dao je napokon talijanske gradove prozvati selima, što su u stvarnosti već odavno i bili.

U početku je izgledalo da će sam *grad Rim* rasti u neizmjernost. Ali kod Rimljana nestajalo je sve više rimske krvi. Među grobnim spomenicima financijskih magnata staroga Rima više od polovice su spomenici oslobođenih robova. Poznata riječ *Roma aeterna* — *vječni Rim* pojavila se prvi puta na Hadrijanovu novcu. Ali već za Marka Aurelija bila je degeneracija grada očita. Došla je i kuga. Krajem II. stoljeća imao je Rim već znatno manje stanovnika — pod Severom oko 600.000. Ceste su ostale bez ljudi, a isto tako i javne građevine i kupke. Dioklecijan je oduzeo gradu značaj centra, a car Konstantin je Bizant proglasio glavnim gradom carstva. U njegovo doba imao je Rim tek 200—300.000 stanovnika, a Kapitol je već bio obrastao travom. Na Forumu i na Kapitolu pasla su goveda (*Campo Vaccino* — *vacca*, lat. krava). I konačno, 546.

godine, kad je Totila ušao u grad, jedva se sabralo 500 građana da mu prirede svečani doček. Više ih nije ni bilo. Sedam brežuljaka bili su opustošeni. Rim se ne bi više nikad oporavio svojom vlastitom snagom. Što je došao do ponovnoga značenja, mora zahvaliti samo okolnosti da je postao središte papinstva. Odatle i njegova kasnija uloga u izgradnji zapadnoevropske kulture.

Iz Italije širio se običaj nerađanja djece i u pokrajine.

Sicilija, koju još Ciceron naziva žitnicom Rima, bila je već za vrijeme Strabona bez ljudi. Gradovi su bili ruševine. Pijesak pustare prekrivao je osamljene ceste i napuštene palače.

Od vremena Ptolomeja broj pučanstva u Egiptu nije se povećavao. A to što nije nazadovao, dostajalo je da ta pokrajina uživa u Rimu glas pokrajine s obilnim brojem djece. Ipak su u drugom stoljeću poslije Krista Rimljani bili prisiljeni da i ovdje snize poreze, jer je broj pučanstva naglo opadao. Aleksandrija je prestala biti velegrad u II. stoljeću. Istodobno je i delta Nila bila zatrpana pijeskom. Prestao je i promet na Sredozemnom moru.

Španjolska, koja je u prvom stoljeću carske prevlasti bila kulturni, populacijski i gospodarski Pijemont carstva, bila je iscrpljena već za vrijeme cara Markusa. Nekad moćni Gat bio je u zadnje vrijeme Avicnova posjeta »siromašan i malen, napušten od stanovnika; hrpa ruševina«. Tako je bilo i drugdje u zemlji, u kojoj gotovo 400 godina nije bilo rata.

Već u IV. stoljeću poslije Krista u dolini Rajne ne postoje više nikakvi rimski gradovi. Hramovi i amfiteatri služili su kao kamenolomi za gradnju crkava i samostana. Godine 845. bio je stari dio Strasbourga još nenastanjen. A samostan sv. Stjepana sagrađen je »usred razvalina i ruševina«.

I rimske utvrde duž Dunava, od *Castra Regina* do *Sirmiuma*, nestale su — zajedno s *Vindobonom* — u ruševinama. U slijedećim stoljećima ne zna se više ništa o svim tim gradovima. Istom 881. ponovno se javlja nova naseobina *Wenia* (Beč).

Tek na krajnjem Istoku bilo je još života. Po Spengleru to je već početak mlade arapske kulture. Stanovnici Sirije i Mezopotamije nisu se bojali braka i djece. Prevlast mladenačkoga Istoka sve se više osjećala u cijelom carstvu. Simbolom toga je prijenos glavnoga grada u Bizant. To je konačan završetak starorimske tragedije. Italija i pokrajine bile su bez djece. Opustošene bijelom kugom.

Nekoć ponosni rimski narod iskorijenio se sam. Stranci i prijašnji robovi dobili su baštinu Rima, preuzeli su i carsku krunu. Nasipima i bedemima htjelo se carstvo sačuvati od provala mlađih i snažnijih naroda. Prestala je svaka originalna duhovna aktivnost. Vratilo se barbarstvo i primitivizam. Pod Aleksandrom Severom dobivali su činovnici plaću u novcu i u naravi. To stanje nije dugo potrajalo. Opustošene krajeve naselili su stranci. Već za vrijeme prvih careva pa dalje za vladanja Klaudija, Nerona, selili su se u rimske pokrajine u desecima i stotinama

tisuća Ubijci, Sigrabri, Suebi i drugi. Putopisci toga vremena spominju da je čovjek dobio u tim rimskim pokrajinama dojam da se nalazi usred Germanije. Kasnije su došli Huni. U Africi je i nadalje ostala pustoš, dok i onamo nije došao arapski čovjek i arapska kultura.

Propast rimske moći i kulture i opet nam je dokaz kako je opadanje broja poroda kronična, dugotrajna pojava u životu naroda. Sa sobom donosi sigurnu, mada neuočljivu, polaganu propast. Baš zato jer je kronična i jer je nevidljiva. Kod Rimljana nalazimo znakove te bolesti i zaraze već u II. stoljeću prije Krista, a tek pet vjekova kasnije zapečaćena je rimska sudbina. Veliki državnici Cezar i August odgodili su svojim umjetnim mjerama neumoljivu sudbinu samo za nekoliko desetljeća.

Arapska kultura

Poznat je veoma snažan razvoj arapske kulture u ranom srednjem vijeku. Ali opadanjem porođaja, a time i postepenim opustošenjem zemalja, i ta kultura je doživjela svoj veliki zastoј, ako ne i propast.

Počelo je otprilike za vrijeme osnutka Bagdada. Taj gorostasan grad s 2 milijuna stanovnika, čiji je bajoslovni glas prodro u Evropu kao bajka, nije dugo cvao. Godine 813. i 856. bio je opkoljen velikim bedemima. Već razoreni dijelovi grada nisu se više ni obnavljali. Stara palača kalifa — takozvana »Zlatna porta« — srušila se zajedno sa svojom zelenom kupolom, znakom Bagdada, godine 941. usred zimske kiše i oluje. Godine 1258. bio je Bagdad već provincijski grad, a 1652. opisuje ga putopisac Tavarnier kao gradić od 15.000 stanovnika.

Tako je bilo i s drugim gradovima. Trideset i tri kilometra dugi grad Samra napustili su u X. stoljeću njegovi stanovnici. Za vrijeme Amirova kalifata proglasio je vezir Al Mamunal Batai u Kairu i Fustati da svatko tko posjeduje ruševnu kuću mora ovu obnoviti i naseliti. Inače gubi pravo vlasništva. Ali to nije ništa pomoglo. Kamenje starih gradova upotrijebljeno je za gradnju modernog Kaira. U to vrijeme morali su sagraditi visoke zidove s obje strane ceste od Kaira do Fustate da kalif na svom putu u Kairo ne bi morao gledati žalosne ruševine. Oko 1300. godine bili su već nekadašnji gradovi sjeverne Afrike pokriti pijeskom.

Kao što su bili nestali gradovi, tako su bila opustošena i sela. Kalif Nedžen Edin prodao je najveći dio opustošenoga zemljišta svojoj — nekoć kupljenoj robovskoj, a sada već oslobođenoj — tjelesnoj straži: Mamelucima. Već 1250. godine ubiše oni kalifa i prigrabiše vlast u svoje ruke.

Paralelno s nestajanjem pučanstva u Egiptu i Mezopotamiji išla je i borba s pustinjom. U toj nejednakoј borbi konačno je pijesak pobijedio. Pustinju su opet načinili rodnom Turci i Mongoli. U to vrijeme napisao je znameniti maurski povjesničar Ibn Khaldun (1332—1406) ove značajne riječi: »Pučanstva je bivalo postepeno sve manje, a zemlja je postajala neplodna.« On je smatrao da ne postoji stalno napredovanje čovječanstva, jer veli: »Carstva žive sebi osebujnim životom. Isto kao i poje-

dinci ljudi. Oni rastu, dosegnu zrelost i počinju tada propadati.« U pojavljivanju gradova i gradske civilizacije on vidi »put propasti carstva«. To propadanje potječe od »potištenosti naroda uslijed pomanjkanja životne snage koju posjeduje nada. Nada oslabi, ona nestaje, isto tako kao i fertilitet i rast pučanstva.« A »miješanje s drugim rasama čini ostalo«.

Francuz Volney, koji je 1783. do 1786. godine proputovao Egipat i Siriju, piše u svojim »Ruševinama«: »Tražio sam stare narode i njihova djela, a našao sam samo tragove, koji su jednaki tragu koji prolaznik ostavlja u prašini... Zemlja napuštena od pučanstva slična je opustošenom groblju. Tko zna, neće li jednom i naše zemlje biti tako zapuštene? Neće li i ondje jednom među nijeme ruševine sjesti koji svjetski putnik, kao ja ovdje, te plakati nad pepelima naroda — posvećujući svoje suze uspomeni njihove veličine?«

Da li je to povijesna nužda?

Činjenica je očita: ne zanemarujući velike i strašne »klasične« uzroke propasti naroda — kugu, glad i rat (»Od kuge, glada i rata oslobodi nas Gospodine!« još se i danas pjeva u dubrovačkim crkvama!) — ipak se kao crvena nit provlači kroz povijest starih naroda spoznaja da je njihovo propadanje vezano uz opadanje broja porođaja, uz smanjenje fertiliteta obitelji, uz nestanak skladnih obiteljskih zajednica. I to često u doba najveće civilizacije i materijalnoga prosperiteta.

Radilo se o pješčanoj pustinji koja pokriva sjevernu Afriku i Mezopotamiju, ili je gusta prašuma prodrta u propale gradove, ili su močvare pokrile nekoć plodne zemlje, ili su se, štoviše, naselili strani narodi, kako je to bilo nad ruševinama klasične grčke i rimske civilizacije, svršetak cijele ove igre nestajanja života uvijek je jednako tragičan: bogatstvo je pokrenulo demografsku krizu, a ona je rodila — smrt. Čovjeku i nehotice dolaze na um riječi Isusa Krista: »Lakše će deva proći kroz uši igle, nego bogataš u ŽIVOT!«

Čovjek se pita: da li baš mora biti tako? I da li će to i ubuduće biti? Na kakvom su stadiju života narodi Evrope? Hoće li kršćanstvo odigrati ulogu preporoda, kao što ju je odigralo osobito nakon seobe naroda? Kakvo bi trebalo da bude to kršćanstvo koje bi narodima vratilo volju za život?

Možda bismo o tome trebali više razmišljati?

LITERATURA

- REINHARD Marcel, ARMENGAUD André, DUPAQUIER Jacques: *L'histoire générale de la population mondiale*, Paris 1968.
WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica: *Demografija*, Zagreb 1973.
MLADENOVIĆ, Marko: *Uvod u sociologiju porodice*, Beograd 1969.
KORHERR: *Regresso delle nascite, morte degli popoli*, Roma 1938.
SAUVY, Alfred: *Théorie générale de la population*, Paris 1952.
SAUVY, Alfred: *L'Europe et sa population*, Paris 1953.
LANDRY, A: *Traité de la démographie*, Paris 1949.
BLOCH et COUSIN: *Rome et son destin*, Paris 1960.